

УДК: 812.51

DOI 10.33514/1694-7851-2022-4-134-138

Садыкбек кызы Ж.

филол. илим. канд., доц.

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Садыкбек кызы Ж.

канд. филол. наук, доц.

Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева

Sadykbek kyzy J

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor

Kyrgyz State University named after I. Arabaev

МАР БАЙЖИЕВ ЖАНА КЫРГЫЗ ДРАМАТУРГИЯСЫ**МАР БАЙДЖИЕВ И КЫРГЫЗСКАЯ ДРАМАТУРГИЯ****MAR BAIDJIEV IN THE KYRGYZ DRAMA**

Аннотация: Макалада Кыргыз эл жазуучусу Мар Байжиевдин кыргыз драматургиясындагы орду жана анын сүрөткер катарындагы жаңылыктары, көркөм-эстетикалык ачылыштары жана стилдик өзгөчөлүктөрү кыргыз драматургиясынын тарыхый өнүгүү контекстинде каралат жана анализге алынат. Макалада М.Байжиевдин 1961-жылы басылып чыккан алгачкы аңгемелер жыйнагындагы “Эрөөл” аттуу пьесасынан тартып, кийинчерээк жарык көргөн “Балдар бойго жеткенде”, “Төрт адам”, “Эр намысы”, “Ар бир үйдө майрам”, “Кыз-күйөө”, “Узак сапардагы поезд” пьесалары тууралуу сөз болот жана ошол чыгармалардагы каармандардын ички драмасын сезимин, психологиясын, алардын кубанычтан, өкүнүчтөн атып чыккан эмоциясын мыкты ачып берүүгө жетишкендиги жана анын пьесаларынын чейин дүйнө элдеринин театрларында азыркы учурга коюлуп келгендиги тууралуу маалымат берилет. Драматургдун улуттук драма өнөрүнүн турмушту сүрөттөөдө даяр нормаларды эмес, турмуш реалдуулугун жалпылаган көркөм типтерден индивидуалдуу мүнөздөрдү чагылдырууга карай жол тартканы «Узак сапардагы поезд» аттуу сахнадан алынып, коюуга тыюу салынган драмасы тууралуу, «Эр намысы» аттуу комедиясында автордун жазуу стили, диалогдорду, каармандардын речтерин чебер куруусу жана комедиялык сюжеттер, аларды табигый өнүктүрүүсү тууралуу сөз да болот жана Мар Байжиевдин кыргыз драматургиясындагы орду анын контекстинде анализделип көрсөтүлөт.

Негизги сөздөр: драматургия, пьеса, автор, стиль, үлгү, көркөм адабият, маданият, өнөр, сүрөткер, комедия, юмор, сюжет, образ, каарман.

Аннотация: В статье рассматривается драматургическое творчество народного писателя Кыргызстана Мара Байджиева, его художественно-эстетические находки и стилевые особенности, анализируется место известного писателя в контексте исторического развития кыргызской драматургии. Мы начинаем обзор творчества М. Байджиева с рассмотрения пьесы “Дуэль”, опубликованной в первом сборнике рассказов писателя в 1961 году, затем обращаемся к пьесам “Когда взрослеют дети”, “Четыре человека”, “Честь героя”, “Праздник в каждом доме”, “Жених и невеста”, “Поезд дальнего следования”. Глубина чувств персонажей пьес драматурга, раскрытие их психологии и эмоций прекрасно осуществлены автором. Именно этим объясняется тот факт, что на сценах многих театров мира до сих пор на разных языках ставятся его пьесы.

Умение драматурга отображать жизнь и действия своих персонажей не по традиционным, издавна опробованным клише, а создавать реальные ситуации и индивидуальные типы привело к тому, что пьеса “Поезд дальнего следования” была запрещена и снята со сцены. В статье мы анализируем и стиль письма автора, его мастерство в создании диалогов, речевых характеристик героев и комедийных сюжетов на примере комедии «Честь героя», а также говорим о месте Мара Байджиева в кыргызской драматургии.

Ключевые слова: драматургия, пьеса, автор, стиль, образец, художественная литература, культура, искусство, художник, комедия, юмор, сюжет, образ, персонаж.

Annotation: The article examines the dramatic work of the People's Writer of Kyrgyzstan Mar Baidzhiev, his artistic and aesthetic findings and stylistic features, analyzes the place of the famous writer in the context of the historical development of Kyrgyz drama. We begin the review of M. Baijiev's work with consideration of the play "Duel", published in the first collection of stories of the writer in 1961, then we turn to the plays "When children grow up", "Four people", "Honour of a man", "Honor of a hero", "Holiday in every house", "Bride and groom", "Long-distance train". The depth of feelings of the characters in the plays of the playwright, the disclosure of their psychology and emotions are perfectly carried out by the author. This explains the fact that on the stages of many theaters of the world are still in different languages his plays are staged.

The playwright's ability to depict the life and actions of his characters not according to traditional, long-tested cliches, but to create real situations and individual types led to the fact that the play "Long-distance train" was banned and removed from the stage. In the article, we analyze the author's writing style, his skill in creating dialogues, the speech characteristics of heroes and comedy plots on the example of the comedy "The Hero's Honor", and also talk about the place of Mar Baidzhiev in Kyrgyz dramaturgy.

Keywords: dramaturgy, play, author, style, example, fiction, culture, art, artist, comedy, humor, plot, image, character.

Кыргыз драматургиясы көркөм сөз өнөрүнүн улуттук кыртышындагы проза, поэзия сыяктуу эле жанр. Улуттук көркөм маданияттын рухий-эстетикалык даражасынын жана эл аралык абруунун көтөрүлүшүнө кыргыз драматургиясынын кошкон салымы да зор. Бүгүнкү күндө кыргыз драматургиясы өнүгүүнүн жана калыптануунун жолунда. Анын көркөмдүгү, бийик үлгүлөрү дүйнө коомчулугуна маалым. Ал жанрдык-тематикалык жактан өсүү тенденциялары боюнча бай тарыхка ээ, көркөмдүк өнөрдүн орчундуу тармагы болуп эсептелген. Ал эми драманын жаралышы үчүн коомдук өнүгүүнүн белгилүү бир деңгээли, белгилүү бир адабий-эстетикалык, коомдук-тарыхый өбөлгөлөрү жана шарттары болуусу зарыл.

Кыргыз драматургиясында Мар Байжиевдин өзгөчө орду бар. Анын ысымы катардагы ысым эмес. Биринчи иретте, ал чыгармачыл инсан катары көнүмүш калыптарга жана тапталган стандарттардын алкактарына сыйбагандыгы менен айырмаланып тургандыгы менен белгилүү. Бекеринен окумуштуу С.Байгазиев өзүнүн "XX кылымдагы кыргыз драматургиясынын өнүгүү тарыхы" деген илимий эмгегинде кыргыз драматургиясынын өнүгүү тарыхы калыптанган алдынкы драмалык үлгүлөрү аркылуу дүйнө коомчулугуна маалым болгондугун М. Байжиевдин "Эрөөл" пьесасынын мисалында анын бир нече Европа өлкөлөрүнүн театрларында, ошондой эле бир эле учурда Москвада эки театр сахнасында ийгилик менен коюлганын жазбаса керек. Драматург жөнүндө ал мындай деп жазат: "Мен аны художник-бунтар, драматург-козголоңчу дээр элем. Массадан бөлүнүп, көпчүлүк көрбөгөндү көрүп, башкалар туйбаганды туюп, ичинен оттой жанып, куч кубаты ташкындап турган талант ар качан көндүм стереотиптерди бузуп, демилгени, эркиндикти тушаган нормалардан чыккандыгы менен өзгөчөлөнөт. Мар Байжиев ушундай талант экендигин кимибиз тана алабыз. СССР доорунда соцреализмдин расмий эрежелерин тез-тез бузуп, адабиятта адаттан тыш кырдаалдарды түзүп турган ушул Мар Байжиев эмес беле. Эстейличи, «турмуштун терс жактарын оркойтуп көргөзүп, советтик чындыкты бурмалагандыгы үчүн, ал канча жолу жазаланды» [1, 135-б.]. Чындыгында драматургдун 1980-жылдардын башында өкмөттүк токтоом менен сахнадан алынып, коюуга тыюу салынган «Узак сапардагы поезд» драмасы улуттук драма өнөрүнүн турмушту сүрөттөөдө даяр нормаларды эмес, турмуш реалдуулугун жалпылаган көркөм типтерден индивидуалдуу мүнөздөрдү чагылдырууга карай жол тартканынын себебинен болгондугуна күбө болобуз.

М. Байжиевдин чыгармачылык жолу түйшүктүү да, жемиштүү да болду. Ал 1956-жылдан тарта студент кезинде эле басма сөз беттеринде сынчы жана котормочу катары көрүнө баштаган. Университетти аяктап, 1961-жылы кыргыз тилинде биринчи аңгемелер

жыйнагын жарыялайт. Андан үч жыл өтүп, 1964-жылы аңгемелер менен повесттердин жаңы топтому жарык көрөт. Бул чыгармалар анын өзгөчө касиеттерин мүнөздөдү. Ал адабиятка өз темасы, жазуу манерасы, турмушту аңдап сезүүдө, талдап-баалоодо өзгөчө көркөм табити бар жазуучу катары кирди. Биринчи жыйнактын чыгармачылык ийгиликтери жөнүндө А.Аксаков: «Бул китептин каармандары ар түрдүү тагдырдагы адамдар эле. Биз алардын өңү-түсүн көрүп, кайгы-кубанычына ортоктош болдук, ойлорун туюп, пикирлерин уктук. Тааныштарыбыздын катарлары көбөйө баштады. Ошол жаңы каармандар аркылуу биз авторду тааный баштадык. Анын турмушка, адамдарга болгон өзүнүн мамилеси бар экенин билдик», – деп жазды. Ал эми 1976-жылы М.Байжиевдин «Менин алтын балыгым» деген жыйнагы жарык көргөндө, анын баш сөзүн жазган Ч.Айтматов мындай бир ойду айткан экен: «Мар Байжиев – жаңы адабий кыймылдын өкүлдөрүнүн бири» [4, 119-б.] Бул жазуучуга берилген чоң баа, терең ишеним эле. Кыргыз адабиятында инсандын индивидуалдуу жан дүйнөсүн эмес, көбүнчө анын коомдук-саясий, идеологиялык, патриоттук жүрүм-турумун, ишмердигин сүрөттөө үстөмдүк кыларлыгы байкалат. Бул жагдайды да эсепке алууга тийишпиз. Өз учурунда кыргыз акын-жазуучулары партиянын чакырыгына жооп берүү ишине биринчилерден болуп киришишкен. Ушундай шартта кыргыз драматургиясында каармандын саясий-патриоттук каармандыгын сүрөттөө биринчи планга чыккан. Драматургдар үчүн драмалык каармандын баатырдыгын көрсөтүү бардыгынан маанилүү болгон. Бул өңдүү чыгармачылык калыптануу көп учурда жасалма каармандардын типтеринин жаралышына алып келген. Драмалык каарман жандуу инсан катары эмес, кандайдыр бир идеалдуу схема катары көрүнөт.

Ал эми Мар Байжиевдин ойлоо образы башкача. Анын сүрөткерлик артыкчылыктарын, эстетикалык табылга жаңылыктарын, көркөмдүк ачылыштарын жана драмаларынын стилистикасын кыргыз драматургиясынын жалпы тарыхый өнүгүш контекстинен карап түшүндүрүш зарыл дегибиз бар.

Жогоруда сөз болгон алгачкы аңгемелер жыйнагын 1961-жылы чыгарып, анда “Эрөөл” аттуу пьесасы орус тилинде жарыяланат. Каармандардын ички сезимин, психологиясын, окуядагы адамдардын эмоциясын мыкты ачып берүүгө жетишкендигин анын пьесаларынын азыркы учурга чейин дүйнө элдеринин театрларында коюлуп келгенди айгинелеп тура.

М.Байжиевдин пьесаларынын сюжети, конфликтисинин мүнөзү кыргыз драматургиясынын поэтикасындагы бир сапаттык жаңы кубулуш болуп эсептелет. 60–70-жылдарда кыргыз драматургдарынын чыгармачылыгында пьесалардын мыкты үлгүлөрү боюнча окуялык башталма (событийное начало) акырындап төмөндөй баштаган. Авторлордун кейипкерлердин бетме-бет келип ачыктан ачык таймашып, тышкы кыймыл-аракетке негизделген сюжеттен конфликтиге, психологиялык коллизияларга көчө баштагандыгын баамдабай коюу мүмкүн эмес. Каармандарда тышкы активдүүлүккө караганда психологиялык активдүүлүк басымдуураак. Ал эми М. Байжиевдин чыгармачылыгы тууралуу адабиятчы А.Садыков мындай деп жазат: “М. Байжиев адабиятка 60-жылдары келип, ушул мезгилге чейин кыргыз жана орус тидеринде аңгеме, повесть, пьесалардын ондон ашык жыйнактарынын автору. Ошол доордо эки тилде чыгарма жараткан жазуучулардын өкүлдөрү В. Быков, Ч. Айтматов, Г. Гулиа, О. Сулайманов, А. Алимжанов, М. Байжиевдер жаш курактары ар башка, тандаган темалары да ар түркүн багытта болду. Бири эл жерин сүрөттөсө, экинчиси өткөн турмушту, дагы бири согуш окуяларын тандап алды. Ушул үч темада тең алар жалпы чыгармачылык пафосу, окуяга автордук мамилеси жагынан бири-бирине жакын турганын байкоо да кыйын эмес. Ал эми М.Байжиевдин чыгармаларында башкалардан өзгөчөлөп, айырмалап турган дагы бир касиети – юмор. Юмор талап кылынбаган салабаттуу чыгармаларында дагы жазуучу бул касиетин такыр жоготпой, күлкү кошуп, чыгарманы таасирдүү кылууга жетишет. Мындай касиет жазуучуларда көп кездешпейт. Анын чыгармаларындагы окуя бир караганда калыпка салгандай болгону менен анын башка нукка өтүп кеткенин окурман аңдабай да калат”. [3, 326-б.]. Чындыгында М. Байжиевдин чыгармачылыгындагы каарманган тематикасын сүрөттөө объектиси моралдык-этикалык проблема болуп эсептелет. Алардын ичинен М.

Байжиевдин көп кайрылганы – үй-бүлө жана андагы оош-кыйыштар, аял менен эркектин мамилеси, жалгыз бойчулуктун түркүн көйгөйлөрү, эски жана жаңы салттардын таймашы сыяктуу маселелер. Ал сүрөттөгөн окуялар сыртынан жөнөкөй көрүнгөнү менен абдан драмалуу. Автор турмуштан запкы көргөн каармандарды аяп, аларга боорукер мамиле кылат, бирок, аларды такыр басынтып, чөктүрүп жибербейт. Алар да ошондой жан тартууну, аёо сезимин, өзгөчө көңүл коюуну каалап турушат. Ошондуктан, анын прозасында улгайган адамдар менен балдардын, же тек гана бирөөнүн коргоп калуусуна муктаж болгон адамдардын көп катышканы бекеринен эмес. Андай каарманды жетилген курагына чейин кең-кесир сүрөттөп берет.

Драматургиялык эстетика драманын өзгөчө белгиси, касиети катары каармандардын мүнөздөрүнүн башкы доминанттары боюнча бир-биринен ачык айырмаланып, ак-кара болуп карама-каршы тараптарга так ажырай тургандыгын, конфликт ошол эки жаат күчтөрдүн кагылышына негизделерин, сюжет себептик-натыйжалык жактан тыгыз тутумдашкан окуяларга, бирдиктүү кыймыл-аракетке таянарын, андагы окуялар чыңалып, кульминациясына жетип барып, анан шарт сынып аяктай тургандыгын эрежелештирип келгендиги белгилүү.

Эмне үчүн драматургдун чыгармаларынын негизги объектиси моралдык-этикалык проблема болуп эсептелет. Ушундан улам мыйзамдуу суроо туулат. М.Байжиевдин мындай чыгармачыл инсан катары «тездетилген» өнүгүшүнө кандай турмуштук, социологиялык, социалдык-саясий, адабий-маданий, тарыхый себептер таасирин тийгизген? Кандай факторлордун шарапаты менен ал ушундай өнүгүү секиригин жасай алды? Ушундай суроолорго жооп издеп табуу үчүн анын балалыгы тууралуу эскерүүсүнө көңүл буралы: «Биз окуган мектеп азыркы Эркиндик бульварында, «Пишпек» мейманканасынын маңдайында. Эки жылдан бери тушпос класском, кереге гезиттин редактору, футбол командабызда – капитан, дайыма беш-алты орус балдардын коштоосунда жүрөм. Мугалимдер менен тирешип калсак, алдыга мен чыгам, групповой тентектик кылсак, сабактан качып кетсек, деректирге мени биринчи жетелеп барышат» [2, 542-б.].

Жогорудагы эскерүүгө баам салсак, мектеп жашынан эле анын ички тереңинде удургуп турган бир күч болгондугун жана анын эртелеп ойготконун байкоого болот. Буга сөссүз түрдө ал мезгилдин культу, социалдык турмуштагы ар кандай жагдайлар себеп болду дешке болот. Башкасын айтпаганда да Мар Байжиевдин атасы Ташым Байжиев ак жеринен “улутчул” деген жалган жалаа менен камалышы үй-бүлөлүк трагедия катары анын жаш жүрөгүн жаралап, жан дүйнөсүнө бүлүк салып, жашоого, турмушка болгон көз карашын олуттуу өзгөрүүгө дуушар кылып, ойлонууга түрткү берген жана акыл эси бала кезинен активдешип, турмушту аналитикалык талдоого алууга мажбур болгон. Буга анын борбор шаарда орус мектептен окушу, ага удаалаш орус филологиясы факультетинен билим алып, Европалык маданияттан кеңири маалымат алышы, ошондой эле турмуштун ачуу чындыгы менен эрте кездешүүсү, эртелеп курчуган ойлому жана көрөгөч, баамчылдыгы ичтен чыңалып, интеллектуалдык жактан өнүгүүсүнө өз таасирин тийгизбей койгон эмес. Анын натыйжасы менен калемгер чыгарма жаратууда адабияттагы жасалма шандануучулукту, турмушту жалтыратып, кооздоп көрсөткөн куру салтанаттуулукту кабыл ала албагандыгы. Ал жасалма чүмбөттүн ары жагындагы турмуштун накта өңүн жана чындыкты көргөнгө ык алган болучу.

М. Байжиевдин сюжеттин борборунда курч моралдык-этикалык конфликт турган «Балдар бойго жеткенде» пьесасы (1965) кыргыз адабиятына жөнөкөй эмес, дүйнөгө жаңыча көз караштагы автордун келгенин айкын кабарлаган. Шаарда өсүп, интеллектиси жогору, урунаарга тоо таппай, урушаарга жоо таппай күч-кубаты ташыган, тайманбай чак, чак эте сүйлөп, чындыктын өзүн тике беттеген, айланасындагы турмушка сын көз менен караган, тегерегиндегилерге ачуу сын айтып, күйдүргү репликаларды таштап, жашоого нааразы ой-пикирлерди жаадырып айткан, жалган, жасалма көрүнүштөргө, кошоматчылыкка, мансапкорлукка, дүйнө корлукка кыжыры келген, адамдык ар намыска татыктуу жашоону, бийик идеалдарды эңсеген, көз карандысыз ойлонгон, темпераменттүү, романтик, курч

өспүрүм жигит Макенин көркөмдүк жактан ишенимдүү түзүлгөн образы учурунда көрүүчүлөр үчүн жаңылык болгон. «Балдар бойго жеткенде» пьесасы Казакстанда, Өзбекстанда, Таджикстанда коюлса, «Төрт адам» пьесасы Россия, Польша, башка көптөгөн өлкөлөрдүн сахналарында коюлуп, кыргыз драматургиясынын эл аралык аренага кадам койгондугун күбөлөгөн. Драматург пьесаларында драмалык диалогду турмуштун өзүндөгүдөй жөнөкөй жана табигый алып жүрүп отуруп эле каармандардын тагдырларындагы драманы көз алдыга кашкайтып элестетип таштайт.

Анын пьесаларында күнгүттүктү жарык кылган шам сымал кейипкерлердин чыңалып өсүп бараткан диалогдору алардын өздөрүнүн ички жан дүйнөсүнүн сырларын акырындап улам жарык кылып отурат. Мындай стиль үй-бүлө темасына арналган драмалары «Кыз-күйөө», «Ар бир үйдө майрам» ж.б. да мүнөздүү. Мисал үчүн «Кыз-күйөө» драмасында Гүлсүндүн жан дүйнөсү, махабаттын, мөлтүр улуу сезимдин майдаланышы, аялзатынын ар намысынын, аруу мүдөөлөрүнүн жашоо тиричиликтин арзан стандарттарынын тепсендисинде калышы менен сыйыша албагандыгы сүрөттөлөт. Чыгарманын финалындагы Гүлсүндүн Эркинден биротоло кол үзүү жөнүндөгү чечими – бул адам рухунун күнүмдүк оокаттын майда-баратынан өйдө көтөрүлүп чыгышы, көр тириликтин детерминизминин, осол прозасынмц үстүнөн болгон рухтун жеңениши.

Ал эми Мар Байжиевдин «Эркектердин намысы» драмасында биринчи көзгө урунган нерсе, автордун жазуу стили, диалогдорду, каармандардын речтерин чебер куруусу жана комедиялык сюжетти табигый өнүктүрүүсү классикалык драматургиянын реалистик манерасын көз алдыга элестетет. Драма советтик мыкты комедиялардын бири катары ВААП тарабынан учурунда чет өлкөлүк сахналарга сунуш кылынган жана бул чыгарма богонча СССРдин борбордук телевидениеси фильм-спектакль тартып, ал алтын фондуга алынган.

М.Байжиевдин драмасынын Европалык сахналарга чыгышы кыргыз адабиятынын чоң жеңиши жана сыймыгы эле. Бирок ошол кезде «контрреволюционер», «улутчул» Ташым Байжиевдин уулунун мындай ийгилигине тоталитардык бийликтин тийгизген терс таасири өкүндүрбөй койбойт. Бирок тоскоолдуктарга карабай, чыгармачылык сапарында чакан көлөмдөгү аңгемелерден масштабдуу повесттерге, көрүнүштү сырттан сүрөттөөдөн ички психологизмге чейинки, күнүмдүк тиричиликти баяндаган окуялардан байыркы жомокко чейинки түйшүктүү да, жемиштүү да жолду басып өттү.

М. Байжиевдин сценарийи боюнча «Кыргызфильм» киностудиясында «Ак илбирстин тукуму», «Алтын күз», «Өзбекфильм» студиясында «Бөтөн бакыт», «Нөшөр», «Казактелефильм» студиясында «Жаңы жыл алдындагы түн» аттуу толук метраждуу көркөм фильмдер тартылган. Автордун аңгемелери боюнча башка студияларда дагы кыска метраждуу бир нече көркөм фильмдер ишке ашырылган. «Акмактардын поезди», «Окуя» көркөм фильмдердин, «Великий эпос» ж.б. документалдуу фильмдердин автору. Фильмдердин айрымдары эл аралык фестивалдарда жогорку сыйлыктарга татыктуу болгон. М. Байжиев К. Жантөшевдин, Т. Молдонун жана башка авторлордун чыгармаларын орус тилине которгон. «Манас» эпосунун орус тилинде чыгышын даярдоого катышкандыгын кошумчалап кетүү ашыкча болбос. М. Байжиевдин адабий-көркөм чыгармаларынан анын изденүүлөрүн, өнүгүү эволюциясын таасын көрүүгө болот.

Колдонулган адабияттар:

1. Байгазиев С. XX кылымдагы кыргыз драматургиясынын тарыхы [Текст] / С. Байгазиев. – Бишкек: Элпек, 2002. – 52–53 б.
2. М. Байжиев сахнада: Пьесалар. – Б.: Седеп фондусу, 2006. – 542 б.
3. Кыргыз совет адабиятынын тарыхы. Эки томдук. 2-том. [Текст] / Башкы ред. А. Садыков. – Фрунзе: Илим, 1987. – 326 б.
4. Күмүшалиев, К. Кыргыз театрларынын жаралышы [Текст] / К. Күмүшалиев. – Фрунзе: Мектеп, 1972. – 119 б.

Рецензент: филол. илим. док., академик Акматалиев А.А.